

KISEBB TANULMÁNYOK

KÉRDÉSEK ÉS FOLYAMATOK A MAGYAR TÁRSADALOMFÖLDRAJZBAN

MÉSZÁROS REZSŐ

QUESTIONS AND PROCESSES IN HUNGARIAN HUMAN GEOGRAPHY

Abstract

Avoiding an overtly theoretical discussion, this article reflects on the current state of Hungarian human geography as a sub-discipline and practice. It is well known that geography is one of the basic sciences of mankind; it is a kind of global science. Hungarian human geography is also a kind of global discipline with a past reaching back more than one hundred years. In terms of impact, Hungarian scholars have had a growing influence on findings in the field of human geography internationally, and especially within Europe. This, of course, is a very positive development. The focus of Hungarian human geographers, however, has been largely specialized, which is unfortunate. It is rarely acknowledged, in fact, that certain areas of research, and especially theoretical topics, remain virtually ignored by Hungarian researchers. Moreover, it is striking that, contrary to existing efforts, global research within Hungarian human geography is still lacking. How can we account for this? It is a difficult problem, and there are complex factors to take into consideration, such as educational context and the age of researchers. In this article I seek to frame the problem and provide insight into various elements of this question.

Keywords: geography, human geography, Hungarian human geography, capability for innovation

Bevezetés

A cím némileg megtévesztő, az alábbi sorokban ugyanis nem összefüggő elméleti jellegű írás következik. Inkább csak gondolatok, megjegyzések a magyar társadalomföldrajzról – keresve azokat az eseményeket, amelyek változást ígértek, vagy hoztak tudományágunkban. Feltételezem közismert, de mégis szükséges előre bocsátani, hogy a geográfia az emberiség egyik alaptudománya, globális jellegű tudomány. A magyar társadalomföldrajz is évszázados múlttal, nagy egyéniségekkel rendelkező tudományág. A magyar társadalomföldrajz hatása a nemzetközi, különösen az európai társadalomföldrajzi világra egyre erőteljesebb. Ez örvendetes. Volt és van azonban néhány kedvezőtlen jelenség is. Rendszeresen elhallgatjuk, vagy keveset beszélünk arról például, hogy a társadalomföldrajz egyes részterületeit ma már csak kevesen művelik, míg más részterületek iránt kifejezetten kitüntetett érdeklődés nyilvánul meg. Még mindig nem kedveltek az elméleti témák, bár néhány elmélet magyarországi

bevezetése igen sikeres volt, például ENYEDI GYÖRGY (1988) új városnövekedési szakaszainak elmélete nagy nemzetközi elismerést váltott ki. Hasonlóképpen BERÉNYI ISTVÁNNAK (1992) az alkalmazott szociálgeográfia terén végzett elméleti és módszertani munkásságát nagy hazai és nemzetközi elismerés kísérte. Feltűnő, hogy minden erőfeszítés ellenére még mindig kevés a világ globális folyamatainak kutatása és feldolgozása a magyar társadalomföldrajzban, bár kétségtelen, hogy az utóbbi időben figyelemre méltó kísérletek vannak e téren is. Miért alakult ez így? A problémakör bonyolult, bizonyára vélt és valós okok, talán földrajzi iskolázottsági, korosztályi összefüggései is vannak. Ebben az írásban a kérdésnek néhány elemét, vagy inkább történetét szeretném megközelíteni és feltárni.

Nézőpontok és vélemények

A társadalomföldrajz, mint ismeretes, nagyon szerteágazó tudományág, közel harminc részterületet foglal magába, ami kétségkívül sok. Talán

ebből is következik, hogy egyik-másik részdiszciplína „feszégeti” a társadalomföldrajz határait. Hasonlót tapasztalt DEREK GREGORY (2012) és NOEL CASTREE (2012) is, amikor felkérte őket a SAGE könyvkiadó, hogy öt kötetben állítsanak össze a társadalomföldrajz tárgyköréből több évtizedre visszatekintően válogatást. A szerkesztői előszóban írták, hogy első megközelítésre látszott, hogy a *bőség*, a *sokszínűség* és a *sokféleség* zavarával fognak küzdeni. Egyébként bővelkedik fölöttébb érdekes megállapításokkal. Úgy tapasztalták, hogy a társadalomföldrajz „elképesztően termékeny” tudományág, de még gazdagabb lehetne, ha a történelemre még jobban kiterjedne a látókörünk. A társadalomföldrajz nagyon pluralista és jellemző vonása a friss gondolkodásra való nyíltság. Volt még egy körülmény, amit GREGORY ÉS CASTREE (2012) különösen hangsúlyozott: az *állandó változás*, és a társadalomföldrajznak jobban bele kell helyeznie magát ebbe a folyamatba.

Annak ellenére állították ezt, hogy nem tértek ki a társadalomföldrajz fogalmi kérdéseire. Mert lássuk be, hogy tulajdonképpen a társadalomföldrajz fogalma vagy pontatlan, felületes, vagy túlságosan konkrét. Nem célja ennek az írásnak, hogy a társadalomföldrajz fogalmi összefüggéseit hosszabban elemezze, de néhány körülményt szükséges kiemelni. Abban, hogy „laza” a társadalomföldrajz fogalma, feltehetően szerepet játszott az a hosszan tartó, később már öngerjesztő, önámító vita is, amely a földrajz (társadalomföldrajz) helyzetéről, állapotáról szólt. Pedig sok kísérlet történt a fogalom meghatározásra. Többnyire általános egyetértés van abban, hogy a társadalomföldrajz az emberi tevékenységet vizsgálja a környezettel való kölcsönhatásban. Három különböző megközelítésű meghatározást szeretnék bemutatni. Mindhárom a maga koncepciójában teljes értékű. KOVÁCS ZOLTÁN (2001) szerint a társadalomföldrajz az egységes földrajztudomány másik nagy ága, amely a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli törvényszerűségeit, valamint a társadalom, a gazdaság és a környezet kapcsolatát vizsgálja. A tárgyának megfelelően számos részterületre oszlik. A társadalomföldrajz más tudományágak módszereit és eredményeit is felhasználja. Különösen szoros a kapcsolat a közgazdaságtannal, a történelemmel, a demográfiával, a szociológiával, az antropológiával, a kartográfiával, a statisztikával. PROBÁLD FERENC (2007) úgy fogalmazott, hogy „A társadalomföldrajz különböző (ön)meghatározásaiból végső soron

konszenzus rajzolódik ki, hogy a diszciplína feladata a társadalmi jelenségek és folyamatok térbeli összefüggéseinek tanulmányozása” (Probáld 2007, p. 24.). Gebhardt, Hans (2011) végül is a térre és a helyekre összpontosított, de hozzátette, hogy ez magába foglalja a térbeli szerkezeteket, a társadalmi interakciókat (és mintákat), a tudatunkban lévő területeket, a földrajzi képzleteket és a helyek egyéb szimbolikus jellemvonásait, a régiók közötti kapcsolatokat csakúgy, mint a különböző térbeli szinteket. GEBHARDT véleménye sem más, mint az, hogy a társadalomföldrajz az emberi tettek térbeli szerveződésének és a társadalom, valamint a környezet kapcsolatának a tudománya.

Ha tovább sorolnám a jelenleg használatos társadalomföldrajzi meghatározásokat, egyre inkább fokozódna az ambivalens érzés. A bizonytalanságot elsősorban az okozza, hogy miközben már jó ideje felgyorsultak a Földön a történések és egyre inkább összetettebbé válik lokálisan, regionálisan és globálisan is a világ, mindezt képes-e követni ezzel a laza fogalomrendszerrel a társadalomföldrajz? Vagy ma már nem olyan fontosak tudományunk fogalmának kérdései? Inkább a részterületeknek a feladata az adekvát meghatározás? Kétségtelen, hogy nem a bőség zavarával fog küzdeni az, aki az utolsó ötven év magyar társadalomföldrajzának elméleti problémái iránt szeretne érdeklődni.

Mindenesetre fölöttébb különleges megoldás volt a földrajztudományban az a hosszan tartó vita, amelynek témája az volt, hogy miről szól a földrajz. Sokakat bizonytalanná tett és nem kímélte a társadalomföldrajzot sem. A vita, amely az ezredforduló táján ismét fölélénkült a nemzetközi geográfus körökben már, nemcsak a földrajz akkori helyzetét érintette, hanem a földrajz jövőjéről is szólt. Voltak, akik úgy vélték, hogy a földrajz ismét homályos, ellentmondó irányzatok beláthatatlan halmazává vált, és sürgősen újjászervezésére van szükség. Míg mások az új, izgalmas sokszínűség jeleit vélték felfedezni. Sokan viszont meg voltak győződve arról, hogy a 21. században a földrajztudományt jelentős részben – sokkal inkább, mint korábban bármikor – az egymással versengő módszerek fogják alkotni. Csak az a baj, hogy ebben a vitában kevesen vettek, vesznek részt (zömmel csak az ilyen vitákra felkészült, elméleti geográfusok). A geográfus társadalom zömét jó, ha felszínesen érdekelte (ebben a magyar társadalomföldrajz nincs lemaradva a nemzetközi átlaghoz viszonyítva).

Kétségtelen, hogy az utóbbi néhány évtizedben az ún. „új” geográfiaiak tűntek föl, néhány életképes maradt, de sokan elbuktak. Mindegyik történethez tarsult később egy magyarázat, majd jött egy „új divat”, ami bizonytalanságot idézett és idéz elő. Ma sem egyértelmű, hogy ez az „aprózódás” vagy „miniaturizálódás” előnyére vált-e a társadalomföldrajznak, elsősorban abból a szempontból, hogy segítette az előrehaladást vagy sem. Mert feltehetően tény, hogy a fejlődés alapvető feltétele a *megújulás szükségességének időbeni felismerése*. Úgy tűnik, hogy a magyar társadalomföldrajz ezt a feladatot – többnyire külső okok korlátai miatt – lassú, majd meredekben emelkedő pályán teljesítette. Látni kell azt a fontos körülményt, hogy a magyar társadalomföldrajzot is valójában folyamatos átalakulási hajlam jellemzi, amely nagy életképességet biztosít számára. ENYEDI GYÖRGY egy előadásban kifejtette, hogy semmi más nem történik, mint ami hosszú idő óta történik a társadalomföldrajzban, vagyis az, hogy a társadalomföldrajz művelői időről időre érzékelik a gazdaság és a társadalom szerkezetének, tevékenységének, térbeli egyensúly-állapotainak változását, igyekeznek új és új megközelítésekkel válaszolni a változások térbeli összefüggéseinek elemzésére, értelmezésére.

Ez a tétel igaz, de mint minden tétel esetében vannak kivételek. Ebben a vonatkozásban, tartok tőle, hogy meglehetősen súlyosak a kivételek. Én is leírtam már, mások is, hogy a magyar társadalomföldrajz nem tudott jól beépülni a társadalmi elfogadottság rendszerébe. Pedig rendszeresen voltak merőben új, nagy visszhangot kiváltó eredményei és tudományos értékteremtő képessége egyre erősödött. Akkor miért áll elő ez a helyzet? Általában a földrajz gyenge érdekérvényesítő képességével szoktuk magyarázni, de ugyanezzel szoktuk indokolni azt a sok torz koncepciót és gyakorlatot, amit kénytelen elszenvedni a hazai teljes körű földrajzoktatás – különösen a közoktatás – is. De visszatérve a társadalmi elfogadottsághoz, azt hiszem, hogy a társadalom sem túlságosan fogékonyságra, hogy jobban befogadja a földrajzot. A mai magyar társadalom jelentős részének földrajzi műveltsége alacsony színvonalú (ezt már BELUSZKY PÁL 1989-ben jelezte). Ez a helyzet jelentős mértékben azóta sem változott.

Egy esetet szeretnék felhozni, amikor a társadalomföldrajz nem fordult kellő figyelemmel és létszámmal a történetek felé. Úgy is mondhatnám, hogy nem vette fel kellő tudományos súllyal

a „kesztyűt”. Az eset a kibertérrel van összefüggésben és a *távolság halálával* kapcsolatos. A történet onnan indult ki, hogy eredendő vágya az embernek a távolság minél gyorsabb legyőzése. A kibertér megalkotásával ez a kérdés már úgy merült fel, hogy az idő egyre jobban (egyre gyorsabban) legyőzi a teret. Ennek a kérdéskörnek a lényegét sokan vizsgálták, de a jelenséget találóan körülíró elnevezések közül leginkább a *távolság halála* vált kedvelté. Ezzel a címmel írt nagy feltűnést kiváltó cikket a „The Economist” 1995. március 15-i számában FRANCES CRAIRNCROSS (1995), aki a *földrajz elhalásáért* a telekommunikáció tette felelőssé a globális információ transzfer korában. Az 1990-es évek elején sokan írtak a földrajz végéről, vagyis a térbeli dimenzió jelentőségének csökkenéséről. Az irányzat hívei állításukat arra alapozták, hogy a nemzetállamok és a régiók sem függetleníthetik magukat a valóban globális intézményi befektetők erősödő befolyásától. Ennek az irányzatnak lett a legismertebb képviselője RICHARD O’BRIEN volt – mint az GÁL ZOLTÁN (2010) könyvében olvasható. A vita tulajdonképpen a *földrajzi hely* létéről, jelentőségéről, szerepéről is szólt. Talán nem véletlen, hogy szinte azonnal megjelent egy írás a földrajzi hely nélkülözhetetlenségéről a „The Economist” 2003. március 13-i számában a *Földrajz visszavág* címmel. Sajnos ebben az izgalmas, igazán a geográfiát érintő kérdésben, vitában a magyar társadalomföldrajzot művelő geográfusok közül csak néhányan fejtették ki álláspontjukat.

A magyar társadalomföldrajz „elfelejtett helyzetei”

1984-ben a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége határozata alapján a Földrajzi Tudományos Bizottság értékelt a hazai földrajztudományban 1976-1983 között bekövetkezett változásokat, amit a *Földrajztudomány helyzete* című jelentésben foglaltak össze. A jelentés ma is figyelemre méltó megállapításokat tartalmazott. Néhány érdekes megállapítást talán itt is érdemes felidézni. Már akkor időszakonként felerősödött a földrajztudományban a túlzott specializálódás, az ágazati szétválás tendenciája. Ennek rövid távú előnyeit az egyetemes földrajz képviselői aggodalommal szemlélték és hangoztatták, hogy a földrajz ereje, hatékonysága a geográfikum komplex jellegében van. Ezzel szemben néhány

földrajzi iskola azt hangsúlyozta, hogy az általános természeti, illetve gazdaságföldrajzi (akkor még többnyire nem volt használatos a társadalomföldrajz elnevezés, csak a gazdaságföldrajz) kutatásokban és a részdyscyplinákban, ágazati kutatásokban lehet elérni jelentősebb előrehaladást. Így könnyebb lehet támaszkodni a társtudományokkal való kooperációra. Visszatérő vita volt, hogy az általános földrajz vagy a regionális földrajz szerepe növekedjen-e? A kérdések alakulása a hazai földrajz helyzetére is nagy hatással volt. (im. 248 o.). A gazdaságföldrajznak az elmúlt évtized (1976-1983) folyamán kifejtett tevékenysége összegző értékelésekor megállapítható, hogy mind az alap kutatások, mind az alkalmazott kutatások keretében kialakított témák, módszerek arról tanúskodnak, hogy a tudományág – egészében véve – megfelelő érzékenységgel... és igen eredményesen reagált az új, jelentkező társadalmi elvárásokra... ugyanakkor a hazai gazdaságföldrajz számos területen adós maradt időszertű, és nyilvánvalóan a földrajzra háruló feladatok elvégzésével, részben a szűkös kutatási kapacitás miatt, részben azért, mert a fejlődéssel együtt felvetődött kérdésekre, témákra – kutatásszervezési okokból is – tudományunk még nem tudott kellően megalapozott válaszokat adni (im. 254 o.).

A másik fontos problémakör, hogy milyen a magyar földrajztudomány nemzetközi helyzete? A magyar geográfusok a vizsgált időszakban aktív szerepet játszottak a nemzetközi tudományos közéletben. De a nemzetközi jelenlétet kifejező idegen nyelvű publikációk terén nem jó a helyzet, többnyire Magyarországon megjelent kiadványokban publikáltak a szerzők idegen nyelven, amit külföldön alig ismertek (im. 258 o.).

A hazai földrajz művelésének főbb problémái közül érdemes még kiemelni néhány megállapítást, például azt, hogy erősödött a témakonzentráció a tervezésben, ugyancsak erősödött a kooperáció a témák feldolgozásában. De nem sikerült áttörést elérni a földrajztudomány két ága kooperációjának megvalósításában. A gazdaságföldrajz túlságosan ágazati érdeklődésű volt, továbbá a gazdaságföldrajzi régiók kutatását helyezte előtérbe, pedig időszertű probléma lett volna a földrajz potenciális szerepének a teljes földrajzi átfogó vizsgálata. A jelentés sok más összefüggésre is kitért. A *földrajztudomány helyzetéről* készült egyik másik jelentés is, mintegy előző folytatása, letisztult formája, amit BERÉNYI ISTVÁN (1996) jegyzett, a Földrajzi

Tudományos Bizottság készítette az MTA elnöke számára az 1995. évi parlamenti beszámolójához. Érdemes a Jelentés első bekezdését idézni, nagyon sokatmondó: „A földrajztudományok fejlődésében és művelésében az 1970-es évek második felében következett be az a változás, ami az európai műhelyek többségében az ágazati szemlélettől való eltávolodást és a kutatás-oktatás-gyakorlat erőteljes összekapcsolódását eredményezte. Az ágazati feldolgozások háttérbe szorulásával a térbeli jelenségek „integrált” elemzése került előtérbe globális, regionális és lokális szinten egyaránt. Ugyanakkor a kutatás társadalmi hasznosságára helyeződött a hangsúly, ezért az eredmények gyorsan kerültek át az oktatásba, a közművelődésbe és a gyakorlatba (tervezés, igazgatás, ágazati irányítás stb.). A nemzetközi és a hazai kutatási prioritások, valamint az oktatás összehasonlítása rávilágít a tudományterület hazai helyzetének ellentmondásaira, és a fejlesztés lehetséges irányaira” (im. 332 o.).

Akik éltek abban az időben és a földrajztudománnyal bármilyen szinten foglalkoztak bizonyára emlékeznek, hogy a magyar társadalomföldrajz a fenti követelményekkel igyekezett lépést tartani. A geográfus társadalom is valamiféle *fordulatként* élte meg ezt az időszakot. Az 1986-1996 közötti évtized sok vonatkozásban mozgalmas és előre mutató volt a magyar társadalomföldrajz számára. Az évtized elején született meg az emlékezetes Beluszky-féle tanulmány, szintén ekkor történt a paradigma-váltás szükségességének felvetése magyar gazdaságföldrajzban.

BELUSZKY PÁL (1989) híres és szokatlanul szókimondó tanulmánya, a *Magánjelentés a (társadalom)földrajzról* nagy vihart kavart, nemcsak a szakmai körökben, hanem más tudományterületek művelői között is. BELUSZKY a (társadalom) földrajz helyzetét nem tartotta megnyugtatónak. Az volt a véleménye, hogy „bárminő tekintélyes eredménylista ellenére alig-alig vagyunk jelen a magyar társadalomtudomány színpadán, s ami még rosszabb: ha főszerepre kérnének fel, kiderülne: képtelenek vagyunk azt eljátszani. Számos feladatunkat hosszú idő óta nem teljesítettük. Társadalmunk földrajzi műveltsége silány s romló: a „gazdasági földrajz” presztízse értékelhetetlenül alacsony” (BELUSZKY P. 1989. p. 49.). Véleménye szerint „három átok” ül a magyar gazdasági geográfián:

- a földrajz által vállalt „udvari tanácsosi” szerep,

- az a tény, hogy gyakorlatilag a természeti földrajzból vált ki a magyar társadalomföldrajz,
- s végül tudományunk idillikusan szerény mérete (kutatói létszám, kutatóhely) mely tény egyaránt sorolható az okok és a következmények közé” (BELUSZKY P. 1989 pp. 49–50.).

BELUSZKY PÁL következtetései nem forradalmiak, még csak nem is a korát megelőzőek, „csak egyszerűen” logikusak, lépésenként előre mutatóak. Amikor arról kesereg, hogy nem adódik lehetőség a társadalomföldrajz számára, hogy egyenrangú félként alakítsa ki a társadalomtudományokkal az érdemi kapcsolatot igaza volt. De azzal még inkább, hogy ezt a problémát abban az időben nyitotta, nyilvánossá tette. Felvetette azt is, hogy a társadalomföldrajz nem alakított ki saját és sajátos értékrendet, a célok nem távlatosak; továbbá a társadalomföldrajz lassan elveszti elméletalkotó képességét, és várat magára egy új szintézis. Ezek a következtetések, felvetések végül is a társadalomföldrajz alapkérdéseit érintették, amelyekre sok megközelítés és válasz lehetséges, és amelyekre a Magánjelentés megjelenést követő időben néhány megoldás született is. De gondolataiból jó néhány tulajdonképpen időtállóan bizonyult.

A BELUSZKY PÁL magánjelentését követően élénk vita alakult ki a Földrajzi Közlemények, Földrajzi Értesítő és a Tér és Társadalom hasábjain. A földrajz, társadalomföldrajz helyzete akkor a geográfus társadalom nagy részét és a földrajztudomány iránt különleges érdeklődést mutató más tudományágat művelő kollegát felrázott, akik írásban is kifejtették a véleményüket.

Hosszú ideig tartott a vita, amelynek csúcspontja 1989 volt, de még 1996-ban is jelentek meg tanulmányok a földrajz, társadalomföldrajz helyzetéről. A vita résztvevői súlyos véleményeket írtak, sőt BERNÁT TIVADAR felvetette, hogy *paradigmaváltásra* van szükség a gazdaságföldrajzban. Bernát professzor abból a tényből indult ki, hogy a magyar gazdaságföldrajz kutatási tematikája és módszere többnyire hagyományos, elméletalkotó és az új irányzatok iránti befogadó képessége gyenge. Azt tapasztalta, hogy az 1970-es, 1980-as években, főként a társadalomtudományokban felvetődött a kutatási módszerek és a célok felülvizsgálatának és újakkal való felváltásának az igénye. Számos külföldi és magyar geográfus véleménye szerint a gazdaságföldrajz válságban van, mert nem képes elméletileg és módszertanilag követni, megválaszolni a fejlett

társadalmakban felmerülő társadalmi, gazdasági problémákat, új jelenségeket, területi tendenciákat (BERNÁT T. 1989).

Nagyon tanulságos volt KOC SIS KÁROLY és PROBÁLD FERENC (1995) tanulmánya. Alapos, értékelő összeállítást készítettek a hazánkban folyó társadalomföldrajzi kutatásokról, amelyben szerepelnek az RKK kutatásai is. Ebből a tanulmányból világosan látszik, hogy sajnos a magyar társadalomföldrajz nagyon lassan mozdul előre. Idézet a tanulmányból: „A geográfia hosszú időn keresztül szinte kizárólag magyarországi témákkal foglalkozott, jöllehet a helyi és regionális folyamatok helyes értelmezéséhez is a *nemzetközi összefüggések* ismeretére van szükség. A magyar társadalomföldrajz korábbi provincializmusa végre oldódni látszik: megjelentek a Kárpát-medencét, a kelet-közép-európai térséget átfogó, sőt olykor még messzebbre tekintő geográfiai témák is. Ezek azonban egyelőre a kutatási spektrum peremén helyezkednek, és 11–12%-os részarányuk jóval elmarad a kívánatostól” (pp. 49–50.). KOC SIS és PROBÁLD munkája azért is kitűnő, mert őszinte és előre mutató.

Az áttörés néhány iránya

A különböző részterületek eltérő időben, módon, sebességgel és tematikával találták meg a maguk áttörési lehetőségeit, de volt néhány általánosabb történet, amely irányt adott a gyors előrehaladásnak. Az 1990-es évek első felében mindenki (az egyetemek és a kutatóintézetek egyaránt) a *doktori képzésre* összpontosított, ami kiemelkedő feladat volt és változatlanul is az. Különösen az egyetemeken ez a forma teremtette meg a magyar társadalomföldrajz jelentős számú, viszonylag tartós külföldi jelenlétét. Említettem már, de ezúttal sem hagyható ki, hogy hasonló méretű, igazi áttörés volt a *geográfus – képzés* beindítása, és azzal hogy visszakapták az egyetemek a tudományos fokozat (PhD) adományozási jogukat, nagymértékben nőtt az egyetemek társadalmi rangja is. Következésképpen a *doktori iskolák* (nevezetesen a földrajzi, földtudományi) szerepe is fokozódott.

A *kutatásban* pedig új lehetőségek adódtak, kinyílt az európai tér. A kutatási tematika bővült és változatosabb lett és egyre inkább külföldre is tekintett. Mégis a *terület- és településfejlesztés* volt az, amelyben a magyar társadalomföldrajz sok vonatkozásban megtalálni vélte a kitérés pontot. A terület- és településfejlesztést (ami

ismeretes, hogy már a görögök, rómaiak is alkalmazták maguk céljaihoz, eszközeivel és adott koncepciójukhoz) több tudományág művelte és műveli. A társadalomföldrajznak nem volt könnyű elfogadtatni magát. Az egyetemeken, főiskolákon a témában több könyv született, megbízások, elnyert hazai és külföldi pályázatok sokasága jelezte, hogy tényleg, a terület- és településfejlesztés sikertörténet lesz. Végső soron az is – a felsőoktatásban mindenképpen, a kutatásban kezdetben az volt, de mostanában – az egész területfejlesztés nehézségei miatt – akadozik. Mintha a magyar társadalomföldrajz jelentős része elég hosszú ideig egy kicsit „foglya” lett ennek a témakörnek. Ez a terület az, amelyet erősen közel van a nagy- és a napi politikához. Nem tagadható, hogy voltak esetek, amikor a politika szereplői rátelepedtek egyes konkrét feladatok megoldására. Magyarországon változó a területi politika *ars poeticája*, következőképpen a területfejlesztés elmélete és gyakorlata is. Változó intenzitással, de mindig jelen van a lokalitás. Az utóbbi időben a helyi településpolitika szerepe megnőtt. Ez nem egyszer volt már így. Nagy kérdés, hogy milyen mértékben követte ezt a helyi településvezetői képesség színvonalának növekedése. Mindenesetre nehéz ma választ adni arra, hogy merre halad a magyar területfejlesztés, miután annyi érdek cibálja és keresztezi mindig. Mégis a társadalomföldrajz számára új, friss adatokat tartalmazó lehetőség, ami új szemlélettel megközelítve, feldolgozva egy „aranybánya”.

Egy másik fontos kitérés a lehetőségek látottát a *globalizáció*, de végül is nem lett az, mert a magyar társadalomföldrajz művelői nem nagyon kedvelték/ kedvelik a globális témák feldolgozását. A magyar társadalomföldrajzi szakirodalomban a valóban globális összefüggéseket tartalmazó munka kevés van, csak példaként: BERNEK Á. 2000; ERDŐSI F. 2003; MÉSZÁROS R. 2008; GÁL Z. 2010; MÉSZÁROS és munkaközössége 2010; ENYEDI GY. 2012 műveire gondolok. Általában a társadalomföldrajzot művelő geográfusok figyelme a lokális vagy a regionális kérdések felé irányul, és ha ezekben van globális összefüggés, itt jelenik meg. Ez nem baj. Általános tapasztalat azonban, hogy a globalizációs összefüggések érdemben nagyon ritkán szerepelnek.

Ezzel függ össze (nagyon különös, de igaz), hogy a magyar társadalomföldrajzban *áttörést hozott a pályázási kényszer* is – minden problémájával együtt. Valójában ez a folyamat évtizedek óta tart. Bizonyára ismert, hogy a pályázati rendszer változékony és érzékeny (önálló vagy

egymáshoz kapcsolódó) egységekből épült fel. Számos formája volt és van. Örvedetes, hogy a „hagyományos” pályázati formák mellett (pl. OTKA) az utóbbi két évtizedben a kutatóintézetek mellett magyar egyetemeken is egyre inkább a kutatás fókuszába kerültek a két vagy több külföldi egyetem közreműködésével folytatott kutatások. Ezek a kutatások számos esetben multidiszciplinárisak is, ami a tematika jelentős bővülését is eredményezte. Vagyis a *nemzetközi jelenlét* új, progresszív formája épült be a magyar társadalomföldrajz felsőoktatási szférájába is, és ez újabb jelentős eredménynek minősíthető. Az első helyzetértékelés erősen elmarasztalta a magyar geográfusok kísérletet tesznek arra, hogy ehhez viszonyítva a magyar társadalomföldrajz művelői ugrásszerűen kiemelkedő eredményt értek el a külföldi publikációk és a külföldi konferencia részvételek terén egyaránt. Ez is végső soron markáns áttörés volt.

Összefoglalás

A társadalomföldrajz a tudomány társadalomközeli ága. A társadalomföldrajzot művelő magyar geográfusok kísérletet tesznek arra, hogy kövessék, értelmezzék a társadalom, a gazdaság és a környezet viszonyrendszerének változásait, ennek összefüggésrendszerét. Lényegében ebből következik a társadalomföldrajz *sokfélesége és sokszínűsége*. Nagyon fontos szempont a *megújulási képesség*, amely egyre inkább a *versenyképességre* is hatással van. Sajnos a földrajztudományban ezzel a kérdéssel nem, illetve csak néhányan, de mindenképpen későn kezdtek el foglalkozni. Nézetem szerint ez jelentős oka annak, hogy a magyar társadalomföldrajz nem tudott jól beépülni a társadalmi elfogadottság rendszerébe.

A magyar társadalomföldrajz a vizsgált időszak sávjában érdekes, vagy inkább különös pályát élt meg. Ebben a csaknem negyven éves átalakulási folyamatban a történelmi eseményeknek is jelentős szerepük volt. Szerencsés körülmény, hogy az időszak kezdetén alapos áttekintés készült a földrajztudomány helyzetéről. Ezt követően széleskörű, nyílt vita formálódott a társadalomföldrajz állapotáról, perspektíváiról is. Ezt a vitát a geográfus társadalom szinte fordulatként élte meg.

A társadalomföldrajzot hazánkban a vizsgált időszak kezdeti szakaszában számos feszültség, infrastruktúra- és létszáhiány és egyéb gond

nehezítette. Mégis két tényezőt érdemes kiemelni, amelyek meghatározó jelentőségűek: a *megújulási képességet* és a *külföldi és rendszeres hazai jelenlétet*. A *megújulási képesség* kezdetben lassú volt, esetlegesen, annak ellenére, hogy a hazai társadalomföldrajz teljesítménye akkor is jó volt, de nem volt igazán progresszív. A *külföldi jelenlét* a vizsgált időszak elején gyenge pontja volt a magyar társadalomföldrajznak, az utóbbi időszakban azonban európai mércével mérve is jó (külföldi konferenciákon való részvétel, előadások száma, külföldön megjelent idegen nyelvű publikációk száma). Ezt csaknem valamennyi részterület felismerte (kénytelen volt felismerni). A *hazai jelenlét* is gazdagodott. Bár egy magyar nyelvű tudományos földrajzi folyóiratunk van, a számos más belföldi publikációs lehetőség és sok konferencia, amely biztosítja a lehetőséget

a társadalomföldrajz számára, hogy a társadalom előtt bemutassa magát.

DEREK GREGORY és NOEL CASTREE (2012), de mások is észrevették: jellemzővé vált az a tendencia, hogy a 20. század több szakaszában a rokntudományok ismeretanyagai szinte egyoldalúan áramlottak a társadalomföldrajz felé. Az ezredfordulót megelőző időktől viszont a szociológia, a közgazdaságtan, az urbanisztika, egyes kulturális és történeti munkák egyre többet merítenek a geográfusok meglátásaiból, koncepcióiból (MÉSZÁROS R. 2013). Ez a magyar társadalomföldrajzra is egyre inkább igaz.

MÉSZÁROS REZSÓ
SZTE Gazdaság és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged
mrezso@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

- A földrajztudomány helyzete. 1986: munkabizottság által készített helyzetkép. – Földrajzi Közlemények 90. 3. pp. 246–261.
- BELUSZKY P. 1989: Magánjelentés a (társadalom)földrajzról. – Tér és Társadalom 3. 1. pp. 49–64.
- BERÉNYI I. 1992: Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései. – Földrajzi Tanulmányok 22. Akadémiai Kiadó, Budapest. 165 p.
- BERÉNYI I. 1996: A földrajztudomány helyzete (az MTA Elnökének 1995 évi parlamenti beszámolójához). – Földrajzi Értesítő 38. 3–4. pp. 332–338.
- BERNÁT T. 1989: Szükség van-e paradigmaváltásra a gazdaságföldrajzban? – Földrajzi Közlemények 93. 1–2. pp. 31–40.
- BERNEK Á. 2000: A globális világ politikai földrajza. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- CAIRNCROSS, FR. 1995: The Death of Distance – The Economist, 30. September.
- ENYEDI GY. 1988: A városnövekedés szakaszai. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 116 p.
- ENYEDI GY. 2012: Városi világ. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 186 p.
- ERDŐSI F. 2003: Globalitás és a világvárosok által uralt tér. I-II. Tér és Társadalom 17. 3. pp. 1–27.; 17. 4. pp. 1–16.
- GÁL Z. 2010: Pénzügyi piacok a globális térben. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 778 p.
- GEBHARDT, H. – GLASER, R. 2011: Geographie. Springer, Spektrum Akademische Verlag.
- GREGORY, D. – CASTREE, N. 2012: Human Geography. – SAGE, London. 345 p.
- KOVÁCS Z. 2001: Társadalomföldrajzi kislexikon. – Műszaki Kiadó, Budapest. 175 p.
- KRUGMAN, P. 1991: Geography and Trade. – Leuven University Press – The MIT Press, Leuven–Cambridge–London. 142 p.
- MÉSZÁROS R. 2008: A kibertér, és ami körülötte van. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- MÉSZÁROS R. és munkaközössége 2010: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS R. 2013: A társadalomföldrajz jövőjének megközelítései. – Magyar Tudomány 7. pp. 866–873.
- O'BRIEN, R. 1992: Global Financial Integration: The End of Geography. – London Printer Publishers Limited.
- PROBÁLD F. 2007: Társadalomföldrajz és regionális tudomány. – Tér és Társadalom 1. 21–33.
- The Economist 2003: The Revenge of Geography. – 13th March, 22–25.